

ně zjednodušenou metódou, ktorou použil při kritice behaviorismu, a dopouští se při této kritice věcných nesprávností. Tak v rozboru rozdílu pojmu a představ v anglickém empirismu ignoruje teorii reprezentace, již tuto otázku anglický empirismus řeší, a v rozporu s touto teorií tvrdí, že anglický empirismus nalézá tento rozdíl v „jasnosti a zřetelnosti“ pojmu.

V kapitole *Pojem praxe* nalézáme dvě zajímavé myšlenky. První se týká otázky vzniku vědomí sebe sama. Vznik vědomí sebe sama nepojímá Kusý jako vznik samostatné duchovní potence, paralelní ke vzniku schopnosti poznávat vnější svět a na ní více méně nezávislé, nýbrž naopak, pojímá vědomí sebe sama jako jakéhosi prostředníka mezi živočišným a lidským vztahem k vnějšímu světu. Vznik vědomí sebe sama pojímá Kusý jako konstitutivní složku vzniku specificky lidského vztahu k poznání *vnějšího* světa. Tuto myšlenku pokládáme za velice plodnou.

Druhá zajímavá myšlenka souvisí s Kusého pojetím vzniku poznání u člověka. Je to odhalení jakéhosi paradoxního, či tragického momentu přechodu od reakcí živočicha k jednání člověka. U vyšších živočichů existuje rovněž centrální člen a i zde je schema „stimul — reakce“ zjednodušením. Nicméně u živočicha lze mluvit pouze o reakcích a nikoliv o cílevědomé

činnosti. Cílevědomá činnost člověka — toť praxe. Praxe je ovšem společenskou praxí a objektivní výsledek této společenské praxe je minimálně závislý na cílech konkrétního individua (Marxova myšlenka o tom, že vzniká něco, co vlastně nikdo nechtl.)

V kapitole *Subjekt poznania* nalézáme jistý nesoulad mezi jeho prvou částí (A. *Subjekt a materialistický monizmus*) a částí druhou (B. *Spoločenská podstata subjektu*). Zatímco v první části autor podává vlastní řešení (které pokládáme za správné monistické řešení), pak v druhé části spíše přejímá a konstatuje názory rozšířené, včetně nesprávnych a sporných. Například na str. 102: „Vedomie sa začíná vydeľovať z prírody ako kolektívne, *spoločenské vedomie*“. (Podtrhl K.)

V tak rozsáhlé práci je ovšem samozřejmé, že má kromě pasáží skutečně tvůrčích (příkladem budiž např. kapitola *Jednota objektu a subjektu*) i místa slabší, jako je např. kapitola *Dynamické hľadisko gnozeológie*, kde autor směšuje formální a dialektickou logiku.

Všechny naše námitky chápeme ovšem výhradně jako diskusní. Kusého dílo pak pokládáme za významně obohacení naší současné filosofické literatury, které svým obsahem patří plně k její progresivní etapě. Po stránce profesionální je dílo zpracováno s filosofickou erudicí.

NAD SCHAFFOVÝM ÚVODOM DO SÉMANTIKY

MIROSLAV KUSÝ

Adam Schaff provokuje. Tento významný polský filozof, ktorého meno sa už stalo vo svete pojmom, provokuje vlastne každým svojím dielom, ktoré vyšlo v poslednom desaťročí. Platí to v plnom rozsahu pre jeho osemstostranový príspevok *K niektorým otázkam marxistickej teórie pravdy*, pre jeho objav novej disciplíny marxistickej filozofie, ktorú pomenoval a publikoval pod názvom *Filozofia človeka*,

aj pre jeho *Úvod do sémantiky*.¹ Sú to všetko provokácie v tom najlepšom zmysle slova: Adam Schaff provokuje k tvorivému mysleniu, k prehodnocovaniu zaužívaných pojmov a ustálených kategórií, k objavovaniu problémov, ktoré sme nevideli, obchádzali alebo zaznávali. Provokuje mar-

¹ Adam Schaff, *Úvod do sémantiky*, Praha 1963.

xistických filozofov, gnozeológov i logikov, aby kriticky preskúmali svoju teoretickú výzbroj, aby sa nebáli siahnuť aj na tzv. sväté pravdy, ak je to v záujme veci, aby z marxizmu vylúčili akékoľvek tabu, ktoré brzdia jeho rozvoj. A provokuje aj nemarxistov, pretože pri kritike ich názorov útočí na ich najsilnejšie miesta, pretože v polemike s nimi nechodobňuje marxizmus (ako sme toho často svedkami u iných marxistických „kritikov“), ale naopak, obohacuje ho, lebo sa nebojí prebrať od nepriateľa všetko pozitívne a nebojí sa to otvorene priznať. Pravda, takýto postúp A. Schaffa neustále núti, aby kráčať po nejste, ešte nepreverennej pôde, aby do nej zapúšťal prvé sondy, aby na cestu, po ktorej sa pustil, upevňoval prvé smerovky, orientačné tabule a výstražné znamenia. Je to teda cesta objaviteľa: a objaviteľovi radi odpúšťame, ak sa *pozdejšie* ukáže, že sa v niečom mýlil, že v niečom nebol dosť presný, že niektoré úseky prešiel povrchnejším pohľadom, že niekde „prestrelil“ a inde „nedostrelil“. Odpúšťame mu, že každé jeho dielo zostáva vlastne torzom a že namiesto toho, aby ho ďalej brúsil, aby ďalej rozpracúval všetky jeho stránky, aby ho dovádzal do všetkých dôsledkov, pristupuje radšej k budovaniu nového torza. Také je totiž právo objaviteľov. Preto šírku Schaffovho záujmu, jeho prechádzanie od témy k téme, od jedného okruhu problémov k inému nepovažujem v tomto prípade za nedostatok, ale za prednosť.

Nechcem však písať oslavný článok o Schaffovi a nechcem ani tvrdiť, že by mal byť vzorom pre každého marxistického filozofa. Zaujímá osobitné miesto v súčasnej marxistickej filozofii, zvolil si osobitnú cestu, ktorá najlepšie vyhovuje jeho filozofickému naturelu a po ktorej nemožno mechanicky posielat každého. Nebolo by to nakoniec užitočné ani pre marxistickú filozofiu ako celok. Veď práve aj Schaff sa do istej miery zaslúžil o to, že sa tento celok marxistickej filozofie začína rozčleňovať na vyhranené časti a stránky, z ktorých si každá vyžaduje osobitný prístup.

V tejto stati mi nejde ani o recenziu Schaffovho *Úvodu do sémantiky* v tom striktnom zmysle slova: o recenziu, ktorá sleduje autora krok za krokom, hodnotí klady a zápory a na tomto základe prichádza k záveru o práci ako o celku. Takúto zasvätenú, obsiahlu a vyčerpávajúcu recenziu u nás už pred časom napísal Ladislav Tondl do *Filosofického časopisu ČSAV*. Namiesto toho, aby som opakoval alebo ďalej rozvíjal jeho vývody, chcem sa pozrieť na túto Schaffovu prácu z trochu iného hľadiska. Nechal som sa jeho *Úvodom do sémantiky* vyprovokovať tak, ako to zrejme sám zamýšľal: pôjde mi teda skôr o niekoľko úvah gnozeológa nad touto podnetnou prácou.

Pokiaľ ide o *Úvod do sémantiky*, Schaff sám zdôrazňuje, že už názov tejto práce je vedome provokačný: je to tuctový názov, ktorý s obľubou používajú sémantici vychádzajúci z formálnologického prístupu k tejto problematike. Napriek tomuto názvu však Schaffova práca nie je ani tuctovým rozmnožením sémantickej literatúry na túto tému a ani nereprezentuje formálnologický prístup k sémantike. Pod tuctovým názvom sa z hľadiska marxistickej literatúry skrýva objavná práca: Schaff patrí medzi prvých marxistických filozofov, ktorí pristúpili ku kritike sémantizmu ako k *pozitívnej* úlohe, ktorí dokázali odlišiť sémantickú *problematiku* od sémantickej *filozofie* a ukázali, že práve marxistická filozofia je adekvátna riešeniu tejto objektívnej problematiky. V tomto zmysle Schaff ostro polemizuje s tou časťou dogmatických marxistických kritikov sémantizmu, ktorí paušálne a *neanalyticky* odsudzovali sémantickú filozofiu ako buržoáznú paveďu a spolu s ňou vykazovali z filozofie aj sémantickú problematiku vôbec.² Z tohto

² Schaff medzi nich zaraďuje aj G. A. Brufana, a to na základe jeho staršej práce *Idealističeskaja suščnost' sémantičeskoj filosofii*, ktorá vyšla v zborníku *Sovremennij subjektivnyj idealizm*, Moskva 1957 (preložený aj do slovenčiny). Ale rok pred Schaffovým *Úvodom do sémantiky* uvereňuje Brufan monografickú

Schaffovho prístupu k veci je nakoniec tiež zrejmé, že mu nejde o formálnologickú, ale o filozofickú stránku sémantickej problematiky a že celá jeho práca je v tomto zmysle prácou výsostne filozofickou.

K čomu však Schaff touto svojou pozitívnu kritiku sémantizmu vôbec smeruje? Nie je výsledkom jeho práce vznik nejakej novej filozofickej disciplíny v rámci marxistickej filozofie, nejakého marxistického sémantizmu? Pochopiteľne, že o toto tu vôbec nejde. Schaff v plnej miere odhaľuje úskalia tzv. sémantickej filozofie, ktorá vidí v jazyku jediný, resp. najdôležitejší predmet poznania a filozofickej analýzy. Sémantickú filozofiu nemožno v tomto zmysle nijako rehabilitovať, nemožno pre ňu nájsť vhodnú marxistickú interpretáciu. Tu v žiadnom prípade nemožno robiť analógie so sociológiou, kde po odvrhnutí buržoáznych koncepcií sociológie zostala pre nás pozitívna úloha vybudovať marxistickú sociológiu ako relatívne samostatnú vedeckú disciplínu. V prípade sémantizmu totiž takáto relatívne samostatná vedecká disciplína už dávno jestvuje: nie je to však disciplína filozofická, ale jazykovedná; odborná sémantika tvorí teda neoddeliteľnú súčasť jazykovedy. Táto lingvistická sémantika sa zaoberá významami slov, zmenami týchto významov a príčinami týchto zmien. Má síce ďalekosiahle filozofické dôsledky, ale sama osebe netvorí ešte filozofiu. Netvorí ju ani logická sémantika, v ktorej ide predovšetkým o logické konštrukcie jazykových modelov a ktorá je reprezentovaná tzv. akademickou sémantikou na rozdiel od všeobecnej sémantiky (General Semantics). Od akademickej a všeobecnej sémantiky je však vo väčšine prípadov len krok k sémantickej filozofii: jazykové modely logickej sémantiky môžu byť totiž konštruované len na

prácu *Teória poznania obšerj semantiki* (Jerevan 1959), v ktorej modifikuje svoje stanovisko v zmysle pozitívnej kritickéj analýzy sémantizmu a v mnohých ohľadoch ho možno považovať za predchodcu Schaffovej objavnej práce.

základe určitej striktno vymedzenej filozofickej interpretácie (Carnap sa stáva sémantikom ako filozof, a nie naopak); všeobecná sémantika si kladie úlohu spoločenskej terapeutiky len cez určitú filozofickú koncepciu človeka a sveta (Korzybského General Semantics je predovšetkým druhom subjektívneho idealizmu). Schaffova pozitívna kritika sémantizmu sa začína práve vymedzením všetkých týchto vzťahov v prvej časti práce (*Bádatel'ské problémy sémantiky*). Namiesto mäsiarskej sekery rozsudku tu používa chirurgický skalpel analýzy, pomocou ktorej sa snaží oddeliť objektívne sémantické problémy od živšej filozofickej interpretácie, pozitívny filozofický obsah týchto sémantických problémov od mnohorakého interpretačného nánosu subjektívne idealistických filozofických stanovísk: od novopozitivismu cez konvencionalizmus až k pragmatizmu.

V druhej časti práce (*Vybrané kategórie sémantiky*) sa Schaff snaží tieto objektívne sémantické problémy analyzovať a riešiť z hľadiska marxistickej filozofie, presnejšie povedané, z hľadiska marxistickej teórie poznania. Ústrednou otázkou, v ktorej sa koncentruje filozofický obsah všetkých týchto sémantických problémov, je totiž otázka úlohy jazyka v procese poznania. Pravda, sama osebe to nie je pre marxistickú teóriu poznania nová otázka, zaoberá sa ňou už od dôb svojho vzniku. Lenže marxistická teória poznania sa touto otázkou úlohy jazyka v procese poznania doteraz zaoberala len v najvšeobecnejšej, najabstraktnejšej rovine: Obvykle končila konštatovaním vzájomnej súvislosti a neoddeliteľnej spojitosti medzi jazykom a poznáním, pojmom a slovom, procesom poznania a procesom komunikovania a pod. Schaff svojou prácou dokazuje, že táto rovina je vonkoncom nedostatočná a podstatne prispieva k jej definitívnemu prekonaniu.

Osobne považujem za veľkú Schaffovu zásluhu to, že dáva nový smer teoretickému bádaniu v oblasti marxistickej teórie poznania. Pokiaľ viem, pred vyjdením jeho

práce vyzerala situácia v tejto oblasti asi takto: na jednej strane bola analytická práca v konkrétnych vedeckých disciplínach, zaoberajúcich sa tou či onou stránkou ľudského vedomia, myslenia a poznania; na druhej strane bola filozofická syntéza výsledkov týchto konkrétnych vedeckých disciplín v marxistickej teórii poznania. *Metodologicky* sa medzi nimi týčila neprekročiteľná hranica: Analytická práca s konkrétnym materiálom nebola v kompetencii gnozeológie; gnozeológia mala iba pasívne čakať, aký materiál jej poskytnú príslušné vedecké disciplíny. Až keď ho dostala, filozoficky preverila a filozoficky spracovala do podoby syntetických gnozeologických záverov, poskytovala spätnú metodologickú a teoretickú pomoc týmto odborným vedám. Schaff prvý porušil tento vžitý úzus: druhá časť jeho *Úvodu do sémantiky* kladie pred marxistickú teóriu poznania bez ohľadu na konvencie *analytické* problémy a núti ju, aby tieto problémy riešila *analytickou cestou*. Schaffovi nestačí rovina filozofickej abstrakcie a filozofického zovšeobecnenia, ku ktorej sa dá dospieť pohodlnou syntézou „hotových“ výsledkov odborných vied, ale posielala marxistickú teóriu poznania „do práce“ s materiálom; ukázal jej, že konkrétna analytická práca s týmto materiálom má svoju „filozofickú stránku“. Nejde teraz o to, nakoľko sa Schaffovi podarilo zvládnuť tento problém v celej šírke; nepochybne sa mu však podarilo objaviť novú oblasť bádateľskej práce v rámci marxistickej teórie poznania.

Presnejšie povedané, Schaff toto všetko neurobil *in concreto* v uvedenej druhej časti *Úvodu do sémantiky*. Táto práca sama osebe si totiž kládla iné ciele. Lenže práve vytýčením nových, netradičných gnozeologických problémov a nového, netradičného spôsobu prístupu k nim z hľadiska marxistickej teórie poznania Schaff ukázal *nové možnosti* gnozeologickej práce. Marxistická teória poznania, ktorá sa doteraz javila ako zavŕšený systém s uzavretým okruhom otázok, takto sa nám ukazuje v novom svetle, z nového zorného uhla,

s novými možnosťami ďalšieho vývoja. Schaff tieto možnosti dokumentuje sémantickou problematikou. Po Schaffovi sa u nás objavuje práca Jiřího Zemana *Poznání a informace* (Praha 1962), ktorá tieto možnosti dokumentuje oblasťou teórie informácií, pokusom o obohatenie gnozeologickej problematiky touto špecifickou problematikou, pokusom o rozmožnenie gnozeologických kategórií a rozšírenie gnozeologického stanoviska. Do tohto prúdu možno podľa môjho názoru čiastočne zaradiť aj Kosikovu *Dialektiku konkrétního* (Praha 1963), v ktorej je síce gnozeologická problematika len druhotná; autor však kladie mnoho *nových* gnozeologických otázok, podnietených okrem iného aj existencializmom a hľadá ich marxistické riešenie. Doterajším logickým vyvrcholením tohto obrodného procesu v marxistickej teórii poznania sú Gorského *Otázky abstrakcie a tvorenie pojmov* (ktoré vyšli už roku 1961, slovenský preklad roku 1963). V marxistickej teórii poznania je to prvý *systematický* analytický rozbor určitej špecifickej gnozeologickej problematiky. Práve v tomto zmysle je teda Schaff novátorom a iniciátorom nového prúdu v marxistickej teórii poznania.

Abyste túto úlohu mohol splniť, zavádza Schaff celý komplex nových gnozeologických kategórií, presnejšie povedané, robí gnozeologickú transformáciu základných sémantických kategórií. Ide tu predovšetkým o komplex kategórií viazaných na problém jazykového znaku a jazykového významu. Nepochybne, že autor sa tu má o čo oprieť, že využiva bohaté domáce zázemie poľskej sémantiky, predovšetkým Iwovsko-varšavskej školy, ako aj dlhodobú poľskú marxistickú kritiku tejto školy. Nepochybne, že napr. dôležitá kapitola o znaku je hlboko poplatná tej analýze a typológii, ktorú podáva J. Kotarbińska vo svojej vzorne spracovanej štúdií *Pojęcie znaku* [Studia Logica (1957), č. 6]. Schaffovi však nejde o to, aby za každú cenu vynášiel nejakú novú, originálnu interpretáciu základných sémantických kategórií. Schaf-

fovi ide predovšetkým o kladenie otázok z hľadiska marxistickej teórie poznania a o hľadanie takej interpretácie, ktorá by tomuto hľadisku čo najadekvátnejšie zodpovedala.

Výklad všetkých týchto sémantických kategórií Schaff oprávnene viaže na východiskovú analýzu procesu komunikácie, na filozofickú interpretáciu procesu dorozumievania. Proces komunikácie Schaff jednoznačne chápe ako spoločenský proces špecifických vzájomných vzťahov medzi individuálnymi subjektmi. Z toho mu potom vyplýva aj spoločenský charakter znaku vo všetkých znakových vzťahoch a znakových situáciách, v rámci ktorých vznikajú jazykové významy. Myslím však, že autor si predsa len celý problém komunikácie príliš jednostranne a nedialekticky zjednodušuje, ak v ľudskom subjekte vedie akúsi hranicu medzi emocionálnym a intelektuálnym komunikovaním (str. 124–127). Podľa jeho názoru môže existovať emocionálne komunikovanie bez intelektuálneho, bez chápania, porozumenia toho, čo je takto komunikované. Takýmto spôsobom vzniká akési čisté prenášanie emócií zo subjektu na subjekt. Na tomto stanovisku autor zakladá aj svoje chápanie umenia, v ktorom vraj ide predovšetkým o takéto čisto emociálne komunikovanie, o emocionálnu „nákazu“ mimointelektuálnymi prostriedkami. Domnievam sa, že aj komunikovanie emócií je viazané na porozumenie, pochopenie, že emócie, ktoré nie sú spojené s určitým nevyhnutným minimom komunikovaného poznania, sú nekomunikovateľné. Práve tak intelektuálne komuni-

kovanie vždy prebieha v určitej emocionálnej atmosfére, má svoj „citový obal“. Ináč povedané, ľudský subjekt je dialektickou jednotou emócie a intelektu, jedno v ňom nejestvuje bez druhého a každý proces *ľudskej komunikácie* nutne zahrnuje obe tieto stránky. Schaff tu však delí človeka na dva relatívne „samostatné“ subjekty, na „nižší“ subjekt emócie a „vyšší“ subjekt intelektu, pričom charakteristickou doménou prvého je umenie a druhého (vedecké) poznanie. Tu Schaff akoby stratil trpezlivosť pre svoju jemnú „skalpelovú“ analýzu. Zdá sa mi, že pri riešení *tejto* otázky je bližšia pravde Morrisova semiotika so svojím zdôrazňovaním úzkej väzby medzi sémantickou a tzv. pragmatickou rovinou komunikácie.³

Schaff si však touto svojou prácou nekladie za úlohu podať „vyčerpávajúce a jedine správne“ riešenie sémantickej problematiky z gnozeologického hľadiska. Nastoluje tu len niekoľko najdôležitejších otázok a nastoľuje ich *práve ako otázky*, t. j. ako diskutabilnú záležitosť. Svoj variant na ich riešenie vo väčšine prípadov presvedčivo argumentuje a v každom prípade jasne vymedzuje svoje stanovisko. A v každom prípade zároveň jasne vidieť, že je to stanovisko prenikavo mysliaceho a hlboko poučeného marxistu, ktorý sa problematike nevyhýba a nepristupuje k nej z pozície hotových právd a vopred daných záverov. A to je na Schaffovej práci to najcennejšie.

³ Charles Morris, *Signs, Language and Behavior*, New York 1946.

KYBERNETIKA V SYSTÉME VEDY

Už v prvej knihe *Poznání a informace* dal J. Zeman celkom zreteľne čitateľovi pocítiť, že ho nezaujali iba gnozeologické problémy kybernetiky (ktoré kniha skúma), ale aj postavenie kybernetiky v systéme modernej vedy, jej vzťah k jednotlivým vedným disciplínam ako i problémy späté s uplatnením kybernetických metód v nich.

Preto objemove nevelká, obsahove však podnetná práca *Kybernetika a moderní věda*¹ je logickým pokračovaním v rozvíjaní mnohých myšlienok, ktoré v predchádzajú-

¹ J. Zeman, *Kybernetika a moderní věda*, Nakladatelství politické literatury, Praha 1964, strán 109.